

ДИАЛЕКТНИ РАЗЛИЧИЯ

Сложните по своя характер различия между българските диалекти могат да бъдат категоризирани и представени в три основни рубрики. Описанието по-долу следва такъв модел.

В рубриката *Фонетика* се описва звуковата система на диалекта. Специално внимание е обърнато на застъпниците на основни старобългарски гласни, тъй като те очертават ясно разграничени ареали.

В рубриката *Ударение* се описват систематични различия в мястото на ударението в сравнение с книжовния език.

В рубриката *Морфология* се описват характерни отличителни черти на съществителните, местоименията и глаголите в сравнение с книжовния език.

* * * * *

ЦЕНТРАЛНОРУПСКИ: РОДОПСКИ: ПАВЛИКЯНСКИ

Това е особен диалект или група диалекти, чието име идва от религиозната идентичност на носителите му: павликяните са българи католици. Техният диалект е отнесен към родопската група от Милетич (Miletich 1912), тъй като действително показва важни родопски черти. В също време значителен брой родопски черти липсват в него. Най-интересното за този диалект е, че българите католици, които говорят на него, живеят в два района отдалечени един от друг и разделени от голяма планинска верига. Южната група, разположена около Пловдив, е представена тук от село Житница и град Раковски (в миналото три села с един и същ диалект). Северната група, разположена около Свищов, е представена от село Трънчовица. Въпреки географската разпръснатост, диалектът е изненадващо единен. Всъщност основните разлики, посочени по-долу, не са между север и юг, а между двете села, представящи южната част.

Следва списък на особеностите на павликяния говор, базиран на текстовете от трите населени места представени в сайта. Примерите са взети от текстовете

Съкращения: с главна буква е означено населеното място, числото, което следва, показва номера на текста от това село (например Т1 = Трънчовица 1, Ж2 = Житница 2), а след многоточието е номерът на реда в текста, където посочената форма се появява. С буквата Р е означен текстът от Раковски (информаторката е от Генерал Николаево, едно от трите села, които са се слели в град Раковски).

Фонетика

- Ятовата гласна в ударени срички се явява като /e/ в Раковски и Житница, а в Трънчовица се е развила както в книжовния език.

Примери: б'èлим (Р: 6), б'èйә (Ж2: 7) // д'àду (Т2: 27), см'èе (Т2: 24)

- Етимологичното я се явява в ударени срички като /a/, освен след съгласната /ч/, където се явява /e/.

Примери: йàдене (Т1: 14), пийàвыци (Т2: 88) // куч'è н'а (Р: 6), ч'èк (Р: 27), уфч'èрете (Т2: 25)

- Големият ер и голямата носовка се явяват в ударени срички като /ъ/.

Примери с голям ер: з'ълви (Р: 39), д'ъш (Т2: 78), р'ъш (Ж3: 15)

Примери с голяма носовка: к'ъштә (Р: 43), п'ът (Р: 42), м'ъчи (Т2: 24), к'ъштә (Ж3: 18)

- Малкият ер и малката носовка се явяват в ударена сричка като /'ь/ в Раковски, а в Житница и Трънчовица като /è/.

Примери с малък ер: *д'ън* (Р: 6) // *дѣн* (Т1: 53), *днѣс* (Т2: 42), *зѣме* (ЖЗ: 10)

Примери за малка носовка: *дев'ѣтѣ* (Р: 37), *п'ѣт* (Р: 33) // *пѣт* (Т1: 19), *нарѣждѣт* (Т1: 34), *нарѣд* (ЖЗ: 11)

След посталвеолна съгласна обаче и двете носовки се явяват като /ъ/. Това е добре познатото „смесване на носовките“.

Примери: *ушѣтѣ* (Т1: 54), *жѣннѣ* (ЖЗ: 11)

Ситуацията в Раковски е като в другите родопски говори: двата ера и двете носовки се сливат, като се изключи мекостта на съгласната, намираща се пред застъпника на малкия ер и малката носовка. Това е важна разлика между говора на Раковски и на другите две села.

- Наблюдава се интересна серия от верижни промени, някои в речта на трите села, а някои само в Раковски.

Първо, гласната /o/ се замества с /y/ или /y:/ в ударени срички в Раковски.

Примери: *у̀сем* (Р: 26), *у̀рѣ* (Р: 17), *у̀:рѣ* (Р: 28), *д̀у̀:р* (Р: 43)

Второ, гласната /e/ се стеснява в /ѣ/ в ударени срички в Житница и Трънчовица; в Раковски тя се стеснява още повече и се замества с /u/.

Примери: *мѣне* (Т2: 53), *йѣдѣм* (Т2: 56), *сѣберѣме* (ЖЗ: 2), *мурѣту* (ЖЗ: 21) // *берѣм* (Р: 5), *сѣлу* (Р: 3)

Накрая, гласната /u/ се изтегля назад до /ы/ във всичките три села.

Примери: *нѣтыте* (ЖЗ: 5), *кылымчета* (Т1: 22), *рѣзбѣрѣйме* (Р: 41)

Отбелязвайки гласната /ы/, някои учени твърдят, че старобългарската гласна „ери“ тук е запазена, както в тихомирския говор. Лексикалната дистрибуция опровергава това: гласната /u/ е изтеглена назад във всички случаи (както на мястото на етимологично /u/, така и на мястото на „ери“).

В случая се наблюдава процес, определен от лингвистите като „връжна промяна“, при който контрастът между гласните се запазва, въпреки че всяка от тях се променя. Тук гласните със среден подем (/o/ и /e/) са се стеснили – в Раковски чак до гласните /y/ и /u/. Контрастът между етимологичното /e/ и /u/ обаче не се е изгубил, тъй като последната гласна е заместена от по-задния вариант /ы/.

- Често изпадане на неударени гласни.

Примери: *чѣтры* (Р: 41), *д'ѣт* (Т2: 94), *твѣрѣ* (Ж1: 7)

- Съгласната /x/ изпада в повечето позиции. В глаголни окончания тя може да се замести с /й/.

Примери: *ѣрисѣт* (Р: 30), *ранѣд* (Т1: 42), *одѣ* (Ж2: 1), *бѣме* (Р2: 2) // *бѣй* (Р2: 2), *зѣвѣришии* (Р: 1), *скѣрвѣйме* (Ж1: 9), *урѣй* (Т2: 40)

- Съгласната /v/ изпада пред закръглени гласни.

Примери: *д̀у̀:р* (Р: 43), *кѣ* (ЖЗ: 7), *удѣкѣ* (Т1: 8)

- Групата /dn/ е асимилирана в /nn/.

Примери: *жѣннѣ* (ЖЗ: 11), *глѣнны* (ЖЗ: 1)

- Среща се епентеза на /н'/ след лабиална съгласна.

Пример: *ба̀мн'а* (Ж2: 2)

Ударение

- Ударението се мести върху последната сричка в членуваната форма на някои многосрични съществителни от мъжки род.

Примери: *девер'ът* (Р: 39), *свекър'ът* (Р: 44)

Морфология

- Окончанието на съществителните от женски род единствено число, когато е под ударение, съвпада с рефлекс на голямата носовка, т.е. /ъ/.

Примери: *кус'ътә* (Т2: 90), *зем'ътә* (Ж3: 21)

Тези форми са резултат от интересно развитието на българския език, който постепенно изгубва всички падежни окончания при съществителните. В предпоследния етап на този процес, съществителните от женски род са имали само две падежни форми (вместо наследените седем): именителна и т.н. казус генералис, който наследява формата на винителния падеж, завършваща в старобългарски с голяма носовка, и е бил използван за всички други значения. В този диалект казус генералис се налага като новата единствена форма, докато в други диалекти се обобщава старата номинативна форма на /-а/.

- Частицата за бъдеще време е *жә* или *же*.

Примери: *жә ви кә́жа* (Р: 13), *жә си тва̀рә* (Ж1: 7), *жә кус'иш* (Т2: 82) // *же йә дука̀рам* (Ж1: 7)

Другите две черти са специфично съответно за северната и за южната група.

- Само в Трънчовица, плураалното окончание за съществителните мъжки род е /-e/.

Примери: *уфч'ерете* (Т2: 25), *бы'улете* (Т2: 23) // *килу̀грамы* (Р: 23), *д'ека̀ры* (Ж2: 6).

- В Житница и Раковски членът за мъжки род единствено число е /-ът/ (извън ударение /-ат/ или /-ьт/), докато в Трънчовица крайното /-т/ липсва.

Примери: *девер'ът* (Р: 39), *дво̀рът* (Ж1: 8), *к'ър'ът* (Ж2: 8) // *га̀рб'ь* (Т1: 21), *ум'ь* (Т2: 18)